

Шпортун О. М. Психологічні шляхи та форми патологізації
функціонування гумору / О. М. Шпортун

Шпортун Оксана Миколаївна

канд. пед. наук, доцент кафедри психології

та соціальної роботи Вінницького

державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського

ПСИХОЛОГІЧНІ ШЛЯХИ ТА ФОРМИ ПАТОЛОГІЗАЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГУМОРУ

Анотація. У статті представлено результати дослідження психологічних шляхів та форм патологізації функціонування гумору. З'ясовано, що лінія аналізу порушень, пов'язаних з функціонуванням гумору, визначається як стійке домінування одного з нижчих рівнів регуляції. У такому разі можна говорити про три узагальнених варіанти порушень: 1)Порушення, пов'язані з домінуванням біологічного рівня регуляції. 2)Порушення, пов'язані з домінуванням соціального рівня регуляції. 3)Порушення, пов'язані з домінуванням рефлексивного рівня регуляції.

Ключові слова: гумор, патологізація функціонування гумору.

Останнім часом інтерес до досліджень гумору значно зріс, що відбилося у збільшенні кількості публікацій із зазначеної теми та появою нових підходів до розуміння цього феномена [1, 2 , 4, 5 – 8, 9 – 13]. Однак залишаються малодослідженими аспекти функціонування гумору, пов'язані зі специфікою порушень, які мають місце при тих чи інших видах психічної патології. Бракує також систематизованих уявлень про рівні та механізми

функціонування гумору. А також про психологічні шляхи та форми патологізації функціонування гумору.

Шпортун О.Н. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПУТИ И ФОРМЫ ПАТОЛОГИЗАЦИИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЮМОРА

Аннотация. В статье представлены результаты исследования психологических путей и форм патологизация функционирования юмора. Выяснено, что линия анализа нарушений, связанных с функционированием юмора, определяется как устойчивое доминирование одного из низших уровней регуляции. В таком случае можно говорить о трех обобщенных вариантах нарушений: 1) Нарушения, связанные с доминированием биологического уровня регуляции. 2) Нарушения, связанные с доминированием социального уровня регуляции. 3) Нарушения, связанные с доминированием рефлексивного уровня регуляции.

Shportun O. M. PSYCHOLOGICAL WAYS AND PATHOLOGIZATION FORMS OF HUMOR FUNCTIONING

Annotation. The research results of psychological ways and pathologization forms of humor functioning in the article are presented. It is found out that the line analysis of disorders connected to the humor functioning and defined as persistent dominance of one of the lowest levels of regulation. In this case there are three generalized variants of disorders: 1) The disorders, connected with the dominance of a biological level of regulation. 2) The disorders, connected with the dominance of a social level of regulation. 3) The disorders, connected with dominance of a reflective level of regulation.

Keywords: humor, pathologization of humor functioning.

Метою статті є психологічний аналіз механізмів порушень, пов'язаних з функціонуванням гумору в структурі особистісної регуляції.

Виклад основного матеріалу. Раніше нами була розроблена регуляторно-рівнева модель гумору, яка містить: цілі, рівні, процес та результати особистісної регуляції. Особистісна регуляція з допомогою гумору є регуляцією зі складними міжрівневими зв'язками. У процесі розробки моделі з'ясовано, що «центр управління» знаходиться на найвищому рівні регуляції – особистісному. При відносній автономності кожного з рівнів, вони, тим не менш, принципово не можуть бути автономними повністю. У нормі типовим для функціонування гумору є переважання контролю та управління особистісного рівня регуляції. Варіант поєднання посилення нижчого рівня з тимчасовим послабленням вищого рівня при нормальному функціонуванні носить тимчасовий і ситуативний характер. Систематичне ж ізольоване посилення нижчих рівнів регуляції при постійному послабленні вищого рівня свідчить про патологічний розвиток функціонування гумору. У такому разі нижчий рівень регуляції засобами гумору сам починає виконувати ключову роль без достатнього зв'язку з вищими рівнями; нижчі рівні регуляції підпорядковують собі вищі [14, с. 282-303].

Проаналізувавши рівні регуляції гумору, можемо зафіксувати таку лінію аналізу порушень, пов'язаних з функціонуванням гумору, як стійке домінування одного з нижчих рівнів регуляції.

У такому разі можна говорити про три узагальнених варіанти порушень:

- 1) Порушення, пов'язані з домінуванням біологічного рівня регуляції.
- 2) Порушення, пов'язані з домінуванням соціального рівня регуляції.
- 3) Порушення, пов'язані з домінуванням рефлексивного рівня регуляції.

Оскільки особистісний рівень регуляції домінує у нормі, розмова про порушення з домінуванням цього рівня не має сенсу.

Розглянемо варіанти з домінуванням кожного з цих рівнів та виокремимо психологічні закономірності, які беруть участь у подібних порушеннях.

У табл.1 зібрано описані варіанти порушень особистісної регуляції засобами гумору з урахуванням зміщення до певного рівня регуляції, нижчого, ніж особистісний.

Таблиця 1.

Порушення гумору, пов'язані зі зміщенням до нижчого рівня регуляції

Тип системи регуляції життєдіяльності	Провідний рівень регуляції		
	Біологічний	Соціальний	Рефлексивний
Задоволення потреб	“Гумор-спокусник”		
Реагування на стимули		“Гумор-провокактор”	
Слідування стереотипам		“Гумор-стереотипізатор”	
Слідування соціальній нормативності		“Гумор-нормувальник”	
Відповідність логіці смислу та життєвої необхідності			“Гумор-гравець”
Відповідність логіці вільного вибору			

У табл. 1 у першому стовпці розміщено варіанти систем регуляції життєдіяльності, виокремлені Д. О. Леонтьєвим [3]. У наступних трьох

стовпцях ми зафіксували види гумору, які відповідають певній системі регуляції і водночас презентують зміщення провідного рівня регуляції до біологічного, соціального або рефлексивного. Виокремлені Д. О. Леонтьєвим види “логік”, які, по суті, являють собою системи регуляції різних рівнів, таким чином, у табл. 1 співвіднесені з трьома з чотирьох рівнів регуляції, які ми використовуємо у регуляторно-рівневій моделі гумору: біологічним, соціальним та рефлексивним.

Треба зазначити, що йдеться, власне, і в одній класифікації, і в іншій, про набір рівнів регуляції: у мультирегуляторній моделі особистості Д. О. Леонтьєва їх виокремлено шість, а у регуляторно-рівневій моделі гумору - чотири. Оскільки ми використовуємо певні теоретичні позиції мультирегуляторної моделі особистості при розробці регуляторно-рівневої моделі гумору, співвіднесення рівнів у цих двох моделях потрібне для розуміння подальших кроків у побудові концептуальних схем нашого дослідження.

Зауважимо, що Д. О. Леонтьєв чотири перші системи регуляції, або “логіки” нижчого рівня, описує як такі, що можуть бути використані у якості засобів маніпуляції поведінкою інших людей [3]. Таким чином, логіка задоволення потреб біологічного рівня може використовуватись для спокуси, логіка реагування на стимули - для провокації, логіка стереотипу - для формування установки, логіка соціальної нормативності - для накладення зобов'язань. Здатність до саморегуляції та самоконтролю, властива здоровій особистості, базується на збалансованому розвитку усіх шести систем саморегуляції при домінуючій ролі двох вищих, специфічно людських “логік” - логіки смислу та логіки вільного вибору.

“Застрягання” на одному з нижчих рівнів регуляції є механізмом патологізації гумору. У такому разі особистісний рівень регуляції, або ж “логіки” смислу та вільного вибору перестають відігравати провідну роль у продукуванні гумору. Місце “вершника” перестає займати представництво особистісного рівня і починає займати представництво біологічного,

соціального або рефлексивного рівнів, що призводить до специфікації гумору у відповідності до обмежень, накладених цими рівнями за умов відсутності або послаблення впливу особистісного рівня та відповідних систем регуляції.

Отже, порушення, пов'язані з домінуванням біологічного рівня регуляції, відображаються на розглядуваному нами рівні у використанні гумору у відповідності до логіки задоволення потреб. На цьому рівні гумор використовується як засіб спокуси, при цьому така спокуса стосується переважно задоволення потреб біологічного рівня. Назвемо такий варіант гумору «гумором-спокусником». Такий гумор - один із засобів задоволення потреб з використанням у якості ресурсу інших людей, їх здатностей та можливостей. Тобто функція «гумора-спокусника» подібна до функцій наказу, прохання чи інших способів управління чи маніпуляції у широкому значенні цього слова. Однак гумор відрізняється від інших способів управління та маніпуляції тим, що дозволяє здійснювати спроби керування іншими людьми безпечно, оскільки, на відміну від прямих засобів впливу, при використанні гумористичних засобів у людини завжди залишається шлях для відступу, на якому вона може сказати, що просто пожартувала.

«Гумор-спокусник» так чи інакше містить маніпулятивний смисловий вектор. Людина, яка використовує у якості засобу регуляції такий тип гумору, «спокушає» реципієнтів свого гумору на зміну ставлення до певних аспектів життя, ситуацій, особливостей взаємодії тощо. Однак кінцева мета такої спокуси - це задоволення певних потреб, переважно, нижчих рівнів, та відновлення гомеостазу. У даному випадку не йдеться про особистісний розвиток та реалізацію цінностей вищого рівня.

«Гумор-спокусник» використовується не обов'язково за умов наявності психічних розладів. Але використання лише такого типу гумору, як правило, свідчить про особистісне спрощення та смислове збіднення, що може спостерігатись при інтелектуальному зниженні різного генезу.

Порушення, пов'язані з фіксацією на соціальному рівні у відповідності до логіки реагування на стимул, специфікуються використанням гумору у

якості провокації («гумор-провокатор»), у відповідності до логіки схильності - у якості регулятора повернення до стереотипних форм взаємодії, формування певних установок («гумор-стереотипізатор»), а у відповідності до логіки слідування соціальним нормам - у якості нормувальника поведінки «споживача» гумору узгоджено із соціальними нормами («гумор-нормувальник»).

Тобто на соціальному рівні регуляції гумор теж використовується як засіб маніпуляції, але мішень впливу знаходиться не на рівні реалізації потреб біологічного рівня, а на рівні соціальних потреб.

Якщо «гумор-спокусник» створює умови, за яких реципієнт гумористичного змісту зваблюється до певної форми реагування, то “гумор-провокатор” запускає механізми соціального реагування, внаслідок дії яких споживач гумору веде себе певним чином.

“Гумор-стереотипізатор” також базується на мотивах соціальної спрямованості, але запускає, у першу чергу, такий механізм, як використання схильностей та установок, що склались у людини. Цей гумор, з одного боку, використовує стереотипні елементи змісту у своєму функціонуванні, з іншого боку, спрямовує реагування реципієнтів гумористичного змісту у напрямку слідування соціальним стереотипам. Ті форми поведінки, які відхиляються від стереотипних, знецінюються через осміяння.

“Гумор-нормувальник”, у свою чергу, знецінює не ту поведінку, яка відхиляється від стереотипної, звичної, такої, що відповідає сформованим установкам, а ту, що відхиляється від соціальних норм.

Звісно, не варто розглядати гумор як такого собі блюстителя моралі та звичаїв. Йдеться лише про апеляцію такого “маніпулятивного” гумору до тієї чи іншої регуляторної системи споживача гумору. У відповідності до логіки соціальної нормативності гумор використовується у якості засобу накладення соціальних зобов'язань.

«Нижчі» логіки, на думку Д. О. Леонтьєва, повинні блокуватися «вищими», специфічно людськими регуляторними системами, такими як

логіка смислу та логіка вільного вибору[3]. Обидві ці «логіки» відповідають вищим рівням регуляції - рефлексивному та особистісному. І навряд чи можливо їх розділити щодо засобів гумору. Однак рефлексивний та особистісний рівні відрізняються за критерієм мети та результатів використання гумору. Якщо на рефлексивному рівні мета і результати - це більшою мірою інтелектуальна гра, то на особистісному - власне реалізація особистісного смислу та особистісної свободи.

Порушення, пов'язані з домінуванням рефлексивного рівня регуляції, можуть стосуватись відсування на задній план цілей особистісного рівня та заміни їх цілями інтелектуальної гри заради гри, з рисами особистісної «відчуженості». Елементи такого гумору можна спостерігати при особистісних розладах, які відбуваються при шизофренії. У такому випадку інтелектуальний ресурс не знижений, однак зв'язок з регуляторною системою особистісного рівня розірваний або, у більш м'яких варіантах, викривлений. У таких випадках можна говорити про «гумор-гравця».

Порушення такого плану також можна спостерігати і при шизоїдних та шизофренічних розладах особистості різного рівня. Інтелектуальна гра в такому разі стає самоціллю і слабо співвідноситься з іншими особистісними смислами, цілями та контекстом діяльності та взаємодії з іншими людьми.

Останні дві системи регуляції, про які пише Д. О. Леонтьєв, це системи найвищого, особистісного рівня [3]. Однак реалізація регуляції за допомогою гумору з домінантою на рефлексивному рівні блокує діяльність цих систем. Так званий «гумор-гравець» функціонує в режимі «гумор заради гумору».

Він не співвідноситься ні з біологічним, ні з соціальним рівнями регуляції, а відображає зміщення особистісної регуляції до рефлексивного рівня. Тому в табл. 1 цей тип гумору хоч і співвідноситься з вищими типами систем регуляції, водночас відповідає не особистісному, а рефлексивному рівню регуляції.

Отже, основним шляхом патологізації гумору, тобто зміни функціонування гумору в умовах розвитку патології, є зміщення особистісної

регуляції засобами гумору до одного з рівнів, нижчих по відношенню до особистісного: біологічного, соціального або рефлексивного. Стійке домінування одного з нижчих рівнів регуляції засвідчує особистісне спрощення та смислове збіднення, які є ознаками патологічного розвитку особистості. Основними формами гумору, які з'являються при переважанні нижчих рівнів регуляції, є “гумор-спокусник”, “гумор-провокактор”, “гумор-стереотипізатор”, “гумор-нормувальник” та “гумор-гравець”.

Список використаних джерел:

1. Бороденко М.В. Два лица Януса—смеха / М. В. Бороденко. —Р / нД. : Цветная печать, 1995. — 86 с.
2. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф. Е. Василюк. — М. : МГУ, 1984. — 200 с.
3. Леонтьев Д.А. Чувство юмора / Д. А. Леонтьев // Psychologies.- 2007. -№18. - С. 44.
4. Мартин Р. Психология юмора Куликова/ Р. Мартин . — Спб. :Питер: пер. с англ. // Под ред. Л. В. , 2009. — 480 с.
5. Носенко Е. Л. Стилi та форми прояву гумору як гіпотетичні аспекти імпліцитної діагностики психологічного здоров'я / Е. Л. Носенко, О. Б. Харченко // Проблеми сучасної психології. — 2010. — Випуск 10. — С. 501–514.
6. Опихайло О. Б. Характер зв'язку психологічних властивостей особистості з різними формами прояву гумору / О.Б. Опихайло // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. — 2014. — Випуск 2. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2014_2_18.pdf.
7. Стефаненко Е. А. Исследование гелотофобии у больных психическими расстройствами / Е. А. Стефаненко, Е. М. Иванова, С. Н. Ениколопов // Теоретические и прикладные проблемы медицинской психологии. Сборник материалов Всероссийской юбилейной научно-практической конференции (к 85-летию Ю. Ф. Полякова), 14-15 февраля 2013. — М. : ГОУ ВПО

«Московский городской психолого-педагогический университет» и ФГБУ «НЦЗП» РАМН. – 2013. – С. 106– 107.

8. Харченко О. Б. Особистісні фактори різних форм прояву гумору / О. Б. Харченко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Психологія». – 2010. – № 9/1. – Вип. 16. – С. 113–118.

9. Frydenberg E. Thriving, surviving, or going under : Which coping strategies relate to which outcomes? / E. Frydenberg, R. Lewis // Thriving, surviving, or going under, University of Melbourne. – P. 3–23.

10. Lampert M.D. Cross-cultural variation in gelotophobia within the United States / M.D. Lampert, K.L. Isaacso, J. Lyttle // Psychological Test and Assessment Modeling. – 2010. – 52(2). – P. 202–216.

11. Polimeni J. Humor perception deficits in schizophrenia / J. Polimeni, J.P. Reiss // Psychiatry Research. – 2006. –S. 229–232.

12. Proyer R.T. An Initial Study on How Families Deal with Ridicule and Being Laughed at: Parenting Styles and Parent– Child Relations with Respect to Gelotophobia, Gelotophilia, and Katagelasticism / R.T. Proyer, S. Estoppey, W. Ruch // Journal of Adult Development, 2012. – Volume 19, Issue 4. – P. 228–237.

13. Ruch W. Who fears being laughed at? The location of gelotophobia in the Eysencki- an PEN-model of personality / W. Ruch, R. Proyer // Personality and Individual Differences. – 2009. – № 46 (5-6). – P. 627– 630.

14. Krupelnutska L.F. Psychological approaches to the forming of the regulatory-level model of humor / L.F. Krupelnutska, O.M. Shportun // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 34. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. – P. 281–303.

Шпортун О.Н. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПУТИ И ФОРМЫ ПАТОЛОГИЗАЦИИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЮМОРА

Аннотация. В статье представлены результаты исследования психологических путей и форм патологизация функционирования юмора. Выяснено, что линия анализа нарушений, связанных с функционированием юмора, определяется как устойчивое доминирование одного из низших уровней регуляции. В таком случае можно говорить о трех обобщенных вариантах нарушений: 1) Нарушения, связанные с доминированием биологического уровня регуляции. 2) Нарушения, связанные с доминированием социального уровня регуляции. 3) Нарушения, связанные с доминированием рефлексивного уровня регуляции.

Shportun O. M. PSYCHOLOGICAL WAYS AND PATHOLOGIZATION FORMS OF HUMOR FUNCTIONING

Annotation. The research results of psychological ways and pathologization forms of humor functioning in the article are presented. It is found out that the line analysis of disorders connected to the humor functioning and defined as persistent dominance of one of the lowest levels of regulation. In this case there are three generalized variants of disorders: 1) The disorders, connected with the dominance of a biological level of regulation. 2) The disorders, connected with the dominance of a social level of regulation. 3) The disorders, connected with dominance of a reflective level of regulation.

Keywords: humor, pathologization of humor functioning.